

ZMAJ MAGYARUL*

BÁNYAI JÁNOS

A Forum Könyvkiadó Zmaj-kötete nemcsak az alkalmat, a költő születésének 150. évfordulóját jegyzi. Azt is természetesen, ám szándéka, de funkciója sem merül ki ebben. S talán még az sem tartozik megjelenésének alkalmi tényezői közé, hogy — a korábbi nem túl rendszeres és nem is mindig eléggé átgondolt Zmaj-fordítások után — most első ízben mutatja be a magyar költészetnek olyan teljességgel, ahogyan az egy jó keresztmetszet segítségével lehetséges, azt a költőt, aki évtizedeken át a magyar irodalom rendszeres fordítója volt, és akinek első nyomtatásban megjelent könyve is fordítás, mégpedig Arany János *Toldija*.

Nem csupán jubileumi kiadvány tehát a *Hol megálltam...*, és nem is egy régi adósság kései törlesztése.

Zmajnak, a költőnek magyar nyelven való *felfedezése* inkább e kötet és ez a felfedezés néhány fontos tanulsággal jár mind a fordítás, mind pedig a költői múlt értelmezésének vonatkozásában.

Zmaj sok mindenben Arany János útját járta a szerb költészetben és irodalomban, természetesen a társadalmi és történelmi helyzetből származó, valamint a nemzeti költészet feladat- és szolgálatvállalásából következő sajátosító körülmények között. S mintha irodalmi utóéletükben is felismerhető lenne néhány nem is mellékes közös vonás. Babits Mihály állította szembe Petőfivel, az egészséges költővel Arany Jánost, a modern költőt, akit az élet külső rendezettségének látszata mögött a „betegség” gyötör, a 19. század második felében a modern költészetnek e szellemi és érzelmi, intellektuális és emocionális forrása. Jovan Jovanovićról is azt jegyezték sokáig, hogy viszonylag rendezett, polgári közérzet és magatartás jellemezte. Ennek némileg ellentmondott költészetének, mint a kései és kissé megkésített romantika reprezentánsának az értelmezése. Sokan hajlottak afelé, hogy őt a felvilágosodás, a racionalizmus utódjának tüntessék fel. S csak mostanában ismerték fel költészetében azokat a rejtettebb jelentésszinteket, amelyek nemhogy eltüntetnék őt a 19. század költői homályában, ellenkezőleg kijelölik számára a modern költői törekvésekhez való kapcsolódás útjait és irányait is. Ahogyan Arany János költészetéről is le kellett fejteni a ráépült (és rá is épített) rétegeket, hogy költészetének modern árnyalatai és témái elérhetőek, felismerhetőek legyenek.

Az a folyamat figyelhető meg Arany János és Jovan Jovanović köl-

* Elhangzott a Zmaj-évforduló alkalmából rendezett budapesti rendezvényen. mutatón.

tészetének utóéletében, amit Roman Jakobson írt le a költészet „domináns elemének” megkülönböztetésével, amit ő a mű „gyújtópontjának” tart, amely „irányítja, meghatározza és átalakítja a többi elemet”, miközben „a struktúra összetartó erejét, kohézióját is biztosítja”.

Ennek alapján fogalmazza meg azt, hogy: „A költői forma fejlődésében nem annyira bizonyos elemek eltűnéséről és mások felbukkanásáról van szó, mint inkább a rendszer különböző elemei közötti kölcsönös viszonyok eltolódásáról, vagyis a domináns elem megváltozásáról. Az általános költői normák meghatározott együttesen belül, vagy — még pontosabban — egy meghatározott költői műfajra érvényes normarendszeren belül az eredetileg másodlagos elemek most lényegessé válnak, és előtérbe kerülnek, és megfordítva: az eredetileg domináns elemek a háttérbe szorulnak, elveszítik jelentőségüket, és fakultatívak lesznek.” (R. Jakobson: *A költészet grammatikája*, 1982., 16. és 21. old.)

Jakobson természetesen a költészet, illetőleg a műfajok történetében bekövetkező változásról, eltolódásról, a szervező elemek és nem utolsósorban a versteremtő nyelv új elrendeződéséről beszél. De ezek a változások és eltolódások, újraértelmezések és átértékelések az egyes költői életművek utóéletében is megfigyelhetők: régi költőket későbbi korokban csak a domináns elem megváltozásával lehet olvasni, még akkor is, ha ez a változás, átalakulás látszólagos (vagy akár valóságos) félreértés. Babits Arany János-olvasata ilyen megközelítése és értelmezése — „félreértése” — egy korábban lezárult kötetnek. Napjainkig folytatódik a Babitscsal megkezdett, paradox módon félreértésnek látszó megértés-sor, ami egyáltalán nem az irodalomtörténeti gondolkodás bizonytalanságának vagy az irodalomtörténeti kritériumok ambivalenciájának, hanem Arany költészete gazdagságának, sokrétűségének és nem utolsósorban vitalitásának a jele.

Ilyen Zmaj-olvasat a *Hol megálltam...* kötet is: nem tünteti el a korábban elsődleges vonásokat egy költészet arcáról, nem is fedez fel rajta merőben újakat, hanem átrendezi a meglévőket, új viszonyokat állít fel közöttük, minek következtében megváltozik a domináns elem és ezáltal a költőnek — Zmajnak — egy új arca is megmutatkozik. Ez ráépül az előbbire, de el is tér tőle. Legtöbbször árnyalatokban csupán, de nemegyszer a költészet lényegét illetően is.

Más szóval Jovan Jovanović Zmaj költészetének egy új értelmezése az Ács Károly válogatta Zmaj-kötet.

Milyen költő a magyarul megszólaló és egyben újraértelmezett Zmaj?

Megnyugtató és egyértelmű válasz helyett figyeljük meg egy pillanatra a *Hol megálltam...* kötet egyik legfontosabb versét, a válogatás élén álló Dal a dalról címűt Ács Károly fordításában. A verset a 19. századi szerb költészet egyik reprezentatív és meghatározó jellegű darabjának tekinti az irodalomtörténet. Dragiša Živković például Zmaj költészete és az egész poézis bevezetőjének veszi a verset, és a költé-

szet — modernnek vélt — katarktikus értelmezését látja meg benne. „Zmaj nem is sejtí, hogy milyen nagy verset írt” — mondja D. Živković, arra a cseppet sem mellékes körülményre utalva, miszerint ez a reprezentatív költemény — Živković Zmaj „énekek énekének” nevezi — első ízben a költő szerkesztette *Neven* című gyermeklapban jelent meg. Más szóval a költő, elhatározása és szándéka szerint is, gyerekekhez szóló versnek tekintette elsősorban a költeményt. Kockáztassuk meg — ellentmondva az irodalomtörténésznek —, hogy talán nem is véletlenül. Ugyanis erre enged következtetni a vers felépítése és verstani, de nyelvi hangszerelése is. Zmaj a paradicsomból való kiűzetéssel kezdi a verset, ezzel a gyerekek számára mindig is vonzó titokzatos bibliai történettel, majd azzal folytatja, hogy az Isten meghallgatva az emberi szenvedést, „kegyelemre lágyulva” „a döbbsent lélek szózatátul”, a földre küldi a Költészetet — így, nagybetűvel! —, és ezzel gyógyírt ad a fájdalomra, a szenvedésre, lehetőséget az érzések, a gondok, a fájdalom közlésére, de az öröme is, hogy ezután bebarangolhassa a dal útjait az emberi életben, és hogy végül, mintegy tanulságként, így figyelmeztethessen:

Az ilyen dalt őrizték,
Amíg éltek!
Ne gyalázza hazug elme,
Üres lélek!
Ha ilyen dalt megtagadtok
Gyáván, hitlen —
Oda a föld! Oda az ég!
Oda minden!...

A vers így látható „domináns elemei”: az egyenes és célratörő gondolatmenet, a képből képbe lépő kifejtő szerkesztésmód, valamint a százesztendőss tölgy alatt daloló „ősz nyirettyűs” felidézése — mind sorra a tanulságmondástól nemhogy menekvő, hanem egyenesen arra célzó gyermekvers elemei (is). Ezek az elemek állnak a megírás idejében a vers homlokterében: a dal, az ének dicsérete és az ének elárulásától való óvás. Csakhogy hamarosan, már a költő életében, ez a domináns elem elhalványodik, háttérbe szorul, bár nem tűnik el. Helyébe — miként azt az irodalomtörténész is jól látja — a katarktikus költészetértelmezés lép, ami — szerintem — még mindig nem igazán modern vonása a költeménynek, annál is inkább nem, mert még mindig az „énekelhetőség”, a „dalolhatóság” körében tartja a verset. Igazán modern műalkotássá a vers akkor válik, amikor a „dalolhatóság” is lepereg róla, és elgyöngül katarktikus üzenete és jelentése is. De ez már egy új interpretációnak az eredménye. Ez az értelmezés a költészetet tekinti a „domináns elemnek”, azt a költészetet, amelynek éppúgy sorsa van, mint az embernek,

amely éppúgy a világba vettetett, mint az ember, s amely osztozik is az ember sorsában. Itt emelkedik fel a vers a gondolatiság magas szintjére is, megszabadulva, de el nem szakadva a közvetlen tanulságmondás és a katarktikus kiéneklés oly sokáig fenntartott körülményétől.

És a vers fordítása éppen ezen a nyomon követi a verset, ezen a szinten értelmezi és definiálja. Megőrzi minden korábbi elemét, a gyermekversszerű tanulságmondást éppúgy, mint a katarktikusnak felfogott éneklést, mindezzel együtt a költemény látszólag egyszerű ritmus- és rímszerkezetét, a verstanát tehát, de egyúttal ki is lépteti ebből a meghatározottságból, mégpedig a költészet mint sors, a költészet és az emberi sors azonosságának értelmezése felé. Egyáltalán nem önkényesen. Minthogy — Jakobson gondolatát követve — „valójában kétféltéssel figyel: egyfelől a hagyományos kánont, másfelől pedig az újítást, mint e kánontól való eltérést”. (R. Jakobson: *A költészet grammatikája*, 1982., 24. old.) Vagyis egyensúlyt tart a vers hagyománya és a vers új értelmezése (-fordítása) között. Zmaj verséből Ács Károly fordítása nem tüntette el az első megjelenés nyomait, de felismerte benne azokat az elemeket is, amelyek megújulását és átértelmezését lehetővé tették; vagyis a domináns elem megváltozását.

Ami a Dal a dalról fordítását jellemzi, ugyanaz jellemzi az egész kötet válogatását és felépítését is.

A *Hol megálltam...* szerkezete lényegében követi az ez ideig legteljesebb hatkötetes Zmaj-kiadás (Matica srpska, 1975) elrendezését, de el is tér tőle, a válogatás szempontjainak megfelelően. Csak számmal jelölt verscsoportokat mutat be a költői fejlődés egy-egy szakaszából, illetve a költői érdeklődés és tevékenység egy-egy területéről. A kötet első részében a költő legismertebb két ciklusát a Rózsák (Đulići) és a Hervadt rózsák (Đulići uveoci) címűt mutatja be, Jovan Jovanović költészetének lírai (leginkább romantikus) köreit tehát, majd balladákkal folytatódik a könyv és a gyermekversek egy-egy reprezentatív darabjával, hogy utána a szatirikus és a politikai versek következzenek. És a kötet végén Zmaj „öszkői” állnak — sajátos visszafordulás a kötetnyitó versek lírai köreibez, ám egy másik élmény —

A levél még fenn az ágon —
De már sárgáll.

— megélésének vonzásában. És éppen a kötetbe foglalt versekben rejtőznek azok a jelzések, amelyek Zmaj költészetét mintegy kiemelik a verssel szolgálatot vállalás sokszor alkalmi funkcionalitásából, és elindítják „az idő szárnyán” egy új költői látásmód felé.

A verseknek a kötetben való elrendezése és a válogatás sem szakad el a költői életút szakaszaitól, egy-egy fontosabb állomáshelyén el is időzik, de nem mond ellent a költőről kialakult irodalmi, irodalomtör-

téneti elképzelés szempontjainak sem. Ez utóbbtól mégis különbözik. Abban mindenképpen, hogy nem kényszerült a megrögződött, a szokásos Zmaj-értelmezéseket érvényben tartani, tehát szabadabban pásztázhatott az életmű egészében, és így felfedezésre is meg átértelmezésre is gyakrabban volt alkalma.

Egy olyan Jovan Jovanovićot ismerhetünk meg a *Hol megálltam...* lapjain, aki megmaradt 19. századi költőnek, de új arcvonásai a 20. században, a mi időnk és világunk számára teszik őt felismerhetővé. A kötet fordítói — újak és régiek: Ács Károly, Csuka Zoltán, Dudás Kálmán, Fehér Ferenc, Gál László, Pap József, Szász István, Vajda János és Weöres Sándor — munkájának köszönhetően.

HOL MEGÁLLTUNK...

A magyar Zmaj-kötet készítéséről

ÁCS KÁROLY

Könyvünk szokványos bemutatása helyett megpróbálnék röviden beszámolni arról a szellemi kalandról, amit számomra a válogatott Jovanović-kötet összeállítása és fordítása jelentett az utóbbi hónapokban, s amely még most, a könyv elkészülte után is ígéretében tart. Az idei kerek évforduló ugyanis egyedülálló alkalmat kínált arra, hogy ezt a gyéren és gyengén fordított, felszínesen felfogott vagy éppen félreértett s még honfitársai között is a legkülönfélébben értékelt, hol nagy nemzeti költőnek, hol csak ügyes verselőnek tartott, ugyanakkor a magyar irodalomhoz is oly sok szállal fűződő szerb poétát 150 évvel születése és 80 évvel halála után újraértékeljük, újrafordítsuk és hozzáférhetővé tegyük a mai magyar olvasó számára. Voltaképpen, hogy megte-remtsük a magunk magyar Jovanovićát. A kihívás annál nagyobb volt, mert a feladatokat szinte futtában, egyetlen lendülettel kellett megoldani; a könyv hihetetlenül gyors „átfutása” miatt (a terv megszületésétől, illetve attól a pillanattól, hogy Fehér Ferencel összefogtunk egy kötetnyi Zmaj-vers lefordítására, s aztán más, régebbi és újabb fordításokkal kiegészítve végül összeállt az átfogóbb, reprezentatív válogatás, alig telt el nyolc hónap a könyv megjelenéséig) nem volt alkalom sok kutatásra, mér-